

Türkiye Türkçesi Ve Özbek Türkçesinde Geçiş Dönemleri İle İlgili Söz Varlığı

Existence Of Words About Transition Periods In Turkish And Uzbek Turkish

SULTANOVA DURDONA

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Filoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Türkistan/KAZAKİSTAN
ORCID: 0000-0002-4004-5954

ÖZET

İnsan hayatı üç döneme ayrılmaktadır. Bunlar doğum, evlenme ve ölümdür. Bu üç dönem insan hayatını için oldukça önemlidir. Geçiş dönemlerinin her toplumda kendine göre ayrı bir yeri vardır.

Toplumdan topluma geçiş dönemleriyle ilgili uygulanan değişik pratikler vardır. Bu pratikler toplumların yüzyıllardır içinde barındırdıkları kendilerine ait kültürel değerleri ile inanç sistemlerine göre şekillenip uygulanmaktadır. Yani toplumlara ait geçiş dönemleri kültürel ve inanç değerlerinin birer aynası olduğu söylenebilir.

Geçiş dönemlerine ait olarak toplumlar arasında yaşatılan birtakım pratiklerin uygulanmasıyla ilgili söz varlığı da o toplumun en önemli zenginliğidir. Söz varlığı toplumun hafızası olan dilin en kıymetli hazinesidir. Söz varlığı dilin geçmişi ile bugünü arasında bağ kurulmasını sağlamaktadır. Çünkü dilin söz varlığı da sürekli kendini yenilemekte günden güne gelişmektedir.

Türk milleti tarih boyunca farklı coğrafyalara yayılarak farklı adlarla bulunduğu coğrafyada hayatlarını devam ettirmişlerdir. Türkistan coğrafyası başta olmak üzere Kafkaslarda, Anadolu'da, Balkanlar'da, Sibirya'da başta olmak üzere birçok alan dağılarak buldukları coğrafyalarda yaşamışlardır.

Türkiye Türkleri Anadolu'ya gelerek burayı yurt edinmişlerdir. Özbekler ise çoğunluğu Türkistan'da yaşayan bir Türk topluluğudur. Farklı coğrafyalarda yaşayan bu iki Türk topluluğunun tarihten gelen bağlarından dolayı dil, kültür, inanç başta olmak üzere birçok ortaklıklara sahip oldukları bilinmektedir.

Bu çalışmada Türkiye Türkleri ile Özbeklere ait geçiş dönemleriyle ilgili söz varlığı tespit edilecektir. Doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili olarak söz varlığının tespitinde Nasiba Yusupova'nın Türkçe-Özbekçe Sözlük adlı eserinden faydalanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Türkiye Türkleri, Özbekler, doğum, evlenme, ölüm.

ABSTRACT

Human life is divided into three periods. These are birth, marriage and death. These three periods are very important for human life. Transition periods have a special place in every society.

There are different practices applied regarding the transition periods from society to society. These practices are shaped and implemented according to the cultural values and belief systems of societies for centuries. In other words, it can be said that the transition periods of societies are a mirror of cultural and belief values.

The most important wealth of that society is the vocabulary related to the implementation of certain practices that are kept alive between societies in transitional periods. Word presence is the moment precious treasure of language, which is the memory of the society. The vocabulary provides a link between the past and the present of the language. Because the vocabulary of the language constantly renews itself and develops day by day.

The Turkish nation has spread to different geographies throughout history and continued their lives in the geography they are located with different names. They lived in the geographies where they were dispersed, especially in the Caucasus, Anatolia, the Balkans and Siberia, especially in the Turkistan geography.

Turksish of Turkey came to Anatolia and adopted it as their homeland. Uzbeks are a Turkish community, most of which live in Turkistan. It is known that these two Turkish communities living in different geographies have many partnerships, especially language, culture and belief, due to their historical ties.

In this study, vocabulary related to the transition periods of Turkish of Turkey and Uzbeks will be determined. The Turkish-Uzbek Dictionary of Nasiba Yusupova was used in determining the existence of vocabulary regarding birth, marriage and death.

Key words: Turkey Turkish, Uzbeks, birth, marriage, death.

GİRİŞ

İnsan hayatının geçiş dönemi üçe ayrılır. İnsanoğlunun hayata gözlerine açmasıyla yani *doğum* birinci geçiş dönemi gerçekleşir. Daha sonra belli bir yaşa gelindikten sonra ikinci aşaması olana *evlenme*, evlenmeden sonra da son geçiş dönemi olan *ölüm* gerçekleşir. Halk arasında yer edinmiş olan “*İnsan doğar, büyür ve ölür.*” Sözü bir nevi geçiş dönemlerini izah etmektedir diyebiliriz.

Her milletin kendine ait *örf, adet, gelenek ve göreneklere* bulunmaktadır. Bunlar, milletlerin tarih sahnesine çıktığı günden bu yana nesilden nesle aktararak gelen o milletin en önemli kültürel değerleridir. Bu değerler adeta milletlerin aynasıdır diyebiliriz. Çünkü bu değerler belli bir süre zarfında ortaya çıkan milletlerin yaşam biçimini yansıtan, o milletleri tanıma fırsatı veren değerlerdir.

Türk milleti de tarih sahnesine çıktığı günden bu yana çeşitli coğrafyalara dağılmış, farklı adlarla yaşamlarını devam ettirmiş dünyadaki eski köklü milletlerdendir. Dolayısıyla eski ve köklü bir geçmişi sahip olan Türk milletinin kültürel değerleri içerisinde yer alan geçiş dönemleri de sağlam bir yapıya sahiptir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Türkler tarih sahnesine çıktıkları günden bu yana farklı coğrafyalarda, farklı adlarla hayatlarına devam etmişlerdir. Türkiye’deki Türkler Anadolu’da, Özbekler ise Türkistan coğrafyasında yaşamaktadırlar. Farklı coğrafyalarda yaşamlarına rağmen tarihi birliktelikleri ve köklü bir millet olmalarından dolayı dilsel, kültürel başta olmak üzere birçok ortak değerleri bulunmaktadır.

Türkiye Türklerinin ve Özbeklerin konuşmuş oldukları dillerindeki ortaklıklar, kültürlerindeki birçok benzerlikler, doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili olarak yapılan ritüel uygulamaları birer zenginliktir.

Bu zenginlikleri ifade eden sözcüklere baktığımızda Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde fiiller başta olmak üzere birçok ad, deyim, atasözü gibi dilin temel öğeleri arasında ortaklıklar olduğu görülmektedir. Bu ortaklıklar da iki Türk halkı arasındaki tarihi ortak geçmişin göstergesidir.

Türkiye’de Özbek Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmaların gün geçtikçe arttığına şahit olmaktayız. Dil ve edebiyat alanındaki yapılan başlıca çalışmalar arasında özellikle karşılaştırmalı olarak yapılmaktadır.

Bu çalışmada *doğum, evlenme ve ölüm* ile ilgili sözcüklerin belirlenmesinde Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 2018 yılında çıkan Nasiba Yusupova tarafından kaleme alınan *Türkçe-Özbekçe Sözlük*’ten faydalanılmıştır. Adı geçen sözlük taranarak doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili sözcükler *doğum, evlenme ve ölüm* adlı başlıklarda verilmiştir.

DOĞUM

Doğum, geçiş dönemleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Dolayısıyla *doğum* insan hayatında da önemli bir yere sahiptir. Doğumun gerçekleşme ile birlikte anne ve baba başta olmak üzere anne ve babanın birinci derecedeki akrabaları için mutlu bir haber mutlu bir gündür. Dünyaya yeni biri gelmiş ailedeki insan sayısı artmıştır. Bu gerçekten oldukça önemli bir durumdur.

Türkçe Güncel Sözlük'te (1998, 613) *doğum* sözcüğünün açıklaması şu şeklide yapılmıştır: "1. Doğmak fiili, tevellüt, veladet. 2. Bir kimsenin doğduğu yıl." *Doğum* sözcüğünün Özbek Türkçesindeki karşılığı ise *Türkçe-Özbekçe Sözlük*'te (218, 163), "*Tavallud, tug'ilish.*" olarak geçmektedir.

Çocuğun dünyaya gelmesiyle birçok ritüellerin yapıldığı bilinmektedir. Yapılan ritüeller toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi benzerlik gösteren ritüellerin de olması toplumlar arası etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki *doğum* ile ilgili sözcükler aşağıda verilmiştir.

T. doğum "Ö. tavallud, tug'ilish", T. bebek "Ö. chaqalok", T. bebeklik "Ö. chaqaloqlik, go'daklik", T. sabi "Ö. kichkintoy, kichkina bola", T. kırklı "Ö. qirkli, qirq chilali", T. beşik "Ö. beshik", T. beşik kertiği "Ö. beshikkerti", T. beşik kertme "Ö. beshikkertma", T. kız, "Ö. qiz", T. oğul "Ö. o'g'il", T. oğulluk "Ö. o'g'illik, o'gay o'g'il", T. çocuk "Ö. bola, farzand, o'g'il-qiz, zurriyot, bo'z bola", T. cinsiyet "Ö. jinsiyat", T. kundak "Ö. yo'rgak", T. kundakla- "Ö. yo'rgakla-", T. büyüt- "Ö. katta qil-, o'stir-, kattalashtir-, mubolog'a qil-", T. ikiz "Ö. egiz, egizak", T. üçüz "Ö. uch, egiz, uch egizak, T. dadı "Ö. enaga", T. kardeş "Ö. qardosh, tu'ishgan, uka, birodar", T. ebe "Ö. doya", T. ergen "Ö. balog'atga yetgan, voyaga yetgan, T. ergenleş- "Ö. balog'atga yet-", T. erkek "Ö. erkak, er"

EVLENME

Dünyaya gelen her bebek büyüyüp belli bir yaşa geldikten sonra erkek ya da kız olsun hayatını birleştirecek, birlikte ömür sürecek karşı cinsten birisiyle hayatını birleştirerek dünya evine girer.

Geçiş dönemleri arasında ikinci sırada yer alan *evlenme*, *Türkçe Güncel Sözlük*'te (1998, 746) "Evlenme işi" olarak karşımıza çıkmaktadır. *Evlenme* sözcüğünün *Türkçe-Özbekçe Sözlük*'te (2018, 195), "uylan-, turmushga chik-", şeklinde tanımlanmıştır.

Kız ve erkeğin evlenmesi ile ilgili olarak Türkiye Türkleri ve Özbekler arasında birçok ritüel bulunmakta olup bu ritüellerden bir kısmının da ortaklık gösterdiği bilinmektedir. Evlenme işi evliliğin ilk adımı olan kız isteme ile başlayan ve nişan ve düğün ile devam etmektedir. Bu süreçte doğal olarak kız ve erkek ailesi için kullanılan sözcükler, terimler ortaya çıkmaktadır.

Türk milleti tarih boyunca evlenme işine önem vermiştir. Evlenme işi ile bir milleti, devletin temelleri sağlamlaştırmaktadır. Milleti ve devleti ayakta tutan temel değerler arasında aile gelmektedir. Kurulan yeni aileler ile birlikte çocuklar dünyaya gelmektedir. Çocuklar da bir milletin geleceği demektir. Çocukların terbiye edilmesi, onlara iyinin kötünün öğretilmesi gibi konular ilk olarak ailede başlamaktadır. İşte aile bu yüzden önemlidir. Bu sebeplerden dolayı da evlenme işine Türkiye Türkleri de Özbek Türkleri de önem vermektedirler.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki *evlenme* ile ilgili sözcükler aşağıda verilmiştir.

T. düğün “Ö. to‘y”, T. eş “Ö. yo‘ldosh, sherik”, T. ever “Ö. uylantir-”, T. evlat “Ö. avlod, farzand”, T. evlatlı “Ö. avlodli, farzandli”, T. evlatlık “Ö. asrandi”, T. evlatsız “Ö. avlodsiz, farzandsiz”, T. evlen- “Ö. uylan-, turmushga chik-”, T. evli, “Ö. uyli-joyli, oilali, bolachaqali”, T. evlilik “Ö. er- xotinlik, nikoh”, T. evlendir- “Ö. uylantir-, turmushga chiqar-”, T. nikah “Ö. nikoh”, T. nikahlan- “Ö. nikohlan-”, T. nikahlı “Ö. nikohlı”, T. nikahsız “Ö. nikohsiz, nikohqilinmagan”, T. nişanlan- “Ö. fотиha qilin-”, T. nişanla- “Ö. belgi qoy‘-, belgila-”, T. gelin “Ö. kelin”, T. gelinlik “Ö. gelinlik”, T. kayın “Ö. qayin”, T. kayınbaba “Ö. qaynota”, T. kayınvalide “Ö. qaynona”, T. kaynana “Ö. qaynona”, T. kaynanalık “Ö. qaynonalik”, T. elti “Ö. ovsin”, T. eltilik “ovsinlik”, T. güveyi, “Ö. kuvoy”, T. gerdek “Ö. chimildik”, T. gebe “Ö. homila, homilador, ikkiqat”, T. gebelik “Ö. hamilodarlik”, T. lohusa “Ö. chillali ayol, yangi ko‘zi yorigan ayol”,

ÖLÜM

Ölüm, geçiş döneminin son evresi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu ömrü yettiği sürece doğumdan sonra evlenme ondan sonrada ölüm dönemini yaşamaktadır. Ölüm her canlının mutlaka tadacağı bir durumdur.

Ölüm sözcüğünün tanımı *Türkçe Güncel Sözlük*’te (1998, 1726) şu şekilde yapılmıştır: “Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, mevt, irtihal, vefat.” Ölüm sözcüğünün Özbek Türkçesindeki karşılığı ise *Türkçe-Özbekçe Sözlük*’te (2018, 436), “o‘lim” olarak geçmektedir.

Hayatını kaybeden insanlar için Türkiye Türkleri ve Özbek Türklerinde uygulanan birçok ritüel bulunmaktadır. İslam dininin emirleri doğrultusunda ölüm sonrası yapılanlar dışında bir de Türk milletinin geçmiş tarihinden günümüze kadar gelen birçok örf, adet, gelenek ve görenekler doğrultusunda yapılan uygulamalar da bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki *ölüm* ile ilgili sözcükler aşağıda verilmiştir.

T. dua “Ö. duo”, T. defin “Ö. dafn”, T. ölüm “Ö. o‘lim”, T. ölüm dirim “Ö. hayot-mamot”, T. ölüm döşeği “Ö. o‘lim to‘shagi”, T. ölüm emri “Ö. o‘lim emri, o‘limnoma”, T. ölüm fermanı “T. o‘lim formani, o‘lim noma”, T. ölüm kağıdı “Ö. o‘lganlik haqidagi hujjat (qog‘oz)”, T. taput “Ö. tobut”, T. cenaze “Ö. o‘lik, murda, jasat”, T. cenaze duası “Ö. janoza duosi”, T. cenaze merasimi “Ö. janoza dafn marosimi”, T. cennet “Ö. jannat, behisht”, T. ruh “Ö. ruh”, T. ağıt, “Ö. marsiya”, T. ağla- “Ö. yig‘lo-”, T. ahiret “Ö. oxirat”, T. toprak “Ö. tuproq, T. mezar “Ö. mozor, qabr”, T. mezarıcı Ö. go‘rkov, go‘rqazuvchi”, T. mezarlık “mozorlik”, T. mezar taşı “Ö. qabr toshi”, T. göm- “Ö. ko‘m-”, T. ceset “Ö. jasad, o‘lik, murda”, T. cehennem “Ö. jahannam, do‘zax”, T. cehennem azabı “Ö. jahannam ozobi, aziyat”, T. merhum “Ö. marhum”, T. merhume “Ö. marhuma”, T. taziye “Ö. ta‘ziya”, T. taziyevi “Ö. Ta‘ziyahona”,

SONUÇ

Türkiye Türkleri ve Özbeklerin ortak tarihi, kültür ve dillerine etki etmiştir. Her ne kadar farklı coğrafyalarda yaşasalar da kültürel birliktelik ve ortak sözcükler her iki lehçede de açıkça görülmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan geçiş dönemleri ile ilgili olarak da Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde ortak sözcüklerin olduğu yapılan inceleme sonucu olarak ortaya konmuştur. Ortak sözcükler arasında bir kısmı köken olarak Türkçe iken bir kısmı da İslamiyetin etkisi ile Arapça’dan dilimize geçen sözcükler ve siyasi ve kültürel etkileşimin sonucu olarak Farsça’dan dilimize geçen Farsça kökenli sözcükler bulunmaktadır.

İncelenen Türkçe-Özbekçe adlı eserden elde edilen bilgiler doğrultusunda *doğum* ile ilgili olarak 24, *evlenme* ile ilgili olarak 29, *ölüm* ile olarak da 25 sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcük sayıları Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki toplam ortak sözcük sayısını gösteriyor demek doğru olmaz diye düşünüyoruz. Bu makalede çalışmanın temelini oluşturan adı geçen sözlükten tespit edilen rakamlar bu şekildedir.

KAYNAKÇA

- Bars, Mehmet Emin, Şor Kahramanlık Destanlarında Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm, Turkish Studies, S.9/5, s. 353-370, 2014.
- Irmak, Yılmaz, Doğumdan Ölüme Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamaları, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:6, Cilt: 6, Sayı: 11, s. 113-132, 2016.
- Kapusuzoğlu, Gökçen, Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 58, s. 507-522, 2015.
- Solmaz, Erhan, Özbek Halk Kültüründe Doğum İle İlgili Pratikler, Uluslararası Folklor Akademi Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, s. 127-136, 2018.
- Türkçe-Özbekçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Türker, Ferrah, Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Riteülleri: Doğum, Düğün, Ölüm, Türkbilgi, S. 32, s. 141- 154, 2016.
- Yeşil, Yılmaz, Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.3, S.9, s. 117-136, 2014.